

«Fütüvvet - Nâme - i Sultânî»

ve

Fütüvvet Hakkında Bâzı Notlar

Abdülbâki Gölpınarlı

«İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları» adlı makalemizde (İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt XI, sayı 1 - 4, s. 2 - 354, İst. İsmail Akgün Matbaası - 1952. Bu makalede, 116 - 203. sahifelerde en eski ve önemli altı Fütüvvetnâme'nin tıpkı-basımı, 20 - 352. sahifelerde bu Fütüvvetnâmelerin tercemeleri, 353 - 354. sahifelerde de ekler ve düzeltmeler vardır) Şeyh Seyyid Huseyn ibni Şeyh Seyyid Gaybî'nin ve Seyyid Muhammed ibni Seyyid Alâeddîn-al Huseyniyy-al Radavî'nin «Miftâh-al Dakaayık fî beyân-al Fütüvvati v-al Hakaayık» adlı Fütüvvet-Nâmesinden bahsetmiş, Fütüvvet ehlindeki derecelerle son devirdeki Fütüvvet erkânında, bilhassa bu iki kitaba dayanmıştık (s. 24-25, 29 ve devamı).

Bu makaleden sonra rahmetli Âkaa-yı Muhammed Takıyy Behar (Malik-al Şuarâ) nın «Şebk-Şinâsî yâ Tarîh-i tatavvur-ı Nesr-i Fârisî» adlı değerli eserinin 3. cildinde farsça bir «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» den bahsedildiğini gördük (s. 198 - 199. Kitabın basım tarihi belli değildir. Ancak 1319 hicrî şemsîde yazıldığını biliyoruz, s. 408). Malik-al Şuarâ Behâr, bu kitabın önemini belirtirken, Fütüvvet yolunun edeplerine ait çok faydalı kitaplar arasında bulunan bu kitap ele geçmeseydi ortaçağı İran tarihinin sosyal durumunda Fetâlar, yahut Cuvanmerdlar, yahut da daha eski deyişle Ayyarlar topluluğu hakkında bilgimiz olamayacaktı diyor ve bu kitabın bir nüshasının Britanya Müzesinde bulunduğunu, noksan bir nüshasının da kendisinde olduğunu bildiriyor. Kitabın, Molla Huseyn Kâşifî'ye (ölm. 1504 - 1505) ait olduğunu, Riyo'ya atfen haber veriyor (aynı sahifeler). Gene Malik-al Şuarâ Behâr, tasavvufa dayanarak işe gir'şen Safavîlerin, saltanatı elde ettikten sonra bu inanca âdetâ düşman kesildiklerini, fakat buna karşılık Fütüvvet ehlini koruduklarını, ayyarların, şahın şahsî fedailerini olduklarını söylüyor.

Riyo kataloğunun I. cildinde adı geçen ve A dd. 22.705 No. da kayıtlı bulunduğu haber verilen Fütüvvet-Nâme-i Sultanî'nin (Catalogue of the Persian Manuscripts, 1879, s. 44 a-b) mikrofilmni getirttik. Riyo'nun da kaydettiği gibi maalesef bu kitap, sondan noksan. Molla Huseyn Vâiz, daha ilk sahifesinde «fakıyr-i hakıyr ve kesır-al taksır Huseyn-al Kâşifi ayyadahullahu billutfil hafıyy» diye adını açıklamadadır (1. b). İş böyleyken Malik-al Şuarâ Behâr, kitabın Huseyn Vâiz'e âdiyetini, neden Riyo'ya atfen bildiriyor; acaba kendisine aid olan nüsha, baştan mı noksan da bunu görememiş? Yoksa onun nüshası da sondan noksan da bu atıf, bir zühul sonucu mu? Yoksa ondaki nüsha, hem baştan, hem sondan mı eksik? Bir şey daha var :

Her iki nüshanın —eğer sondan noksansa— eksik oluşuna göre acaba müellif, eserini tamamliyamadı mı? Malik-al Şuarâ Behâr'a ait nüsha görülmedikçe, hattâ bir üçüncü nüsha ele geçmedikçe kesin olarak birşey söylememize imkân yok.

Müellif, «Fütüvvet-Nâme-i Sultanî» nin bir mukaddime, oniki bap ve bir hâtimededen ibaret bulunduğunu söylüyor. Fakat kitap, altıncı bap bitmeden «ve on muşrik çün in hâl bedîd, Müselman şod, Emîr on» sözleriyle bitiyor (166. b.).

«Fütüvvet-Nâme-i Sultanî» nin müellifi Molla Kemalüddîn Huseyn Vâiz, zamanındaki bilgilerin hemen hepsini kavramış, Cevâhir-al Tefsîr, Mevâhib-i Aliyye, Ravzat-al Şühedâ, Anvâr-i Süheyli, Mahzen-al İnşâ, Ahlâk-al Muhsinîn, yahut Ahlâk-ı Muhsinî, İhtiyârât gibi birçok eserler vermiş bir zattır (Habîb-al Siyer, cüz-i seyüm ez cild-i seyüm, Bombay - 1857, s. 341). «Ravzat-al Şühedâ» sı, büyük bir şöret kazanmış, Muharremlerde mersiye okuyanlar, o zamanlar, bilhassa bu kitaptan nakillerde bulduklarından mersiye okuyana da «ravza-han» denegelmiştir. «Fütüvvet-Nâme-i Sultanî» bize devrin özelliklerini vermekle kalmıyor, aynı zamanda Huseyn Vâiz'in Şîa-i İmamiyye'den olduğunu ve Fütüvvet yoluna da mensup bulunduğunu apaçık bildiriyor [1].

* * *

«Fütüvvet-Nâme-i Sultanî» nin bu nüshası, pekçok yanlışla dolu. Yazı, güzel bir tâlik olmakla beraber yazan, pek bilgisiz bir

[1] Seyyid Muhsin-al Emîn-al Huseyniyy-al Âmilî (ölm. 1952), «A'yân-al Şîa» da Molla Huseyn Vâiz'in otuzyedî kitabını yazdığı halde Riyo kataloğuna bakmadığından «Fütüvvet-Nâme-i Sultanî» yi almıyor.

adamış. Aynı zamanda birçok yerlerde âyetlerle hadîsler ve çoğu yeri sorulu-cevaplı olduğundan «sorarlarsa», «de ki» gibi başlık देनेcek yerde, sonradan surhla yazılmak için açık bırakılmış. Maa-mafih âyetlerle hadîsler, hele bu işlerle uğraşanlar için, sözün gelişinden derhal belli olmada.

Molla Huseyn Vâiz, önsözünde belirttiği gibi bu risaleyi, Fütüvvet yolunu, bu yolun türelerini, edeplerini, şed ve bey'at usulünü, taç ve hırkayı, şeyhlik, müridlik, şâkirtlik, ustalık şartlarını bildirmek için yazmış ve «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» adını verdiği bu eseri, Oniki İmâm'ın sekizincisi İmâm Aliyy-al Rızâ'nın (ölm. 818) Meşhedinin hâdimlerine ithaf etmiştir (1. b - 2. a). Bundan anlaşılıyor ki, eser, Meşhed'de yazılmıştır.

Müellif, kitabını yazarken «tabsirat-al Asfiyâ, Kavâid-al Futuvva, Risâ-i Âdâb-al Futuvva (böyle), Fütüvvet-Nâme-i Şeyh-i Kebîr, Avârif-al Maârif, Mîrsâd-al İbâd, Hadikat-al Hakıyka, Risale-i سرحانی, Zerîa-i İsfahânî, Tazkirat-al Avliyâ, Târih-al Hukemâ, Mesnevî, Ravzat-al Vâizîn, Manâhic-al Manhac, Maksad-ı Aksâ, Zâd-al Âhire» gibi kitaplardan faydalandığını söylüyor (2.b-3.a)[²].

Bu kitaplar arasında «Fütüvvet-Nâme-i Şeyh-i Kebîr», acaba Kemâlüddin Abdürrezzâk-ı Kâşanî'nin (ölm. 1334) «Fütüvvet-Nâme» si midir? (İktisat Fakültesi Mecmuasındaki makalemize bakınız; s. 108 - 109). Çünkü kitabın bellibaşlı kaynaklarından biri, hat-tâ birincisi bu kitap (2. b). Netekim «Hâce Kemâlüddin Abdürrez-

[2] Bu kitaplardan «Avarif-al Maârif», 632 hicride (1234) vefat eden ve bir de «Fütüvvet-Nâme» si bulunan Şihâbeddin Sühreverdi'nin meşhur kitabıdır. «Mîrsâd-al İbâd», «Dâye» İakabiyle tanınmış olan ve 654 hicride (1256) vefat eden Necmeddin Râzî'nindir. «Hadikat-al Hakıyka», sûfî şâir Hakîm Senaî'nin (ölm. 1130 - 1131) manzum eseridir. Son zamanlarda birçok nüshaları karşılaştırılarak ve nüsha farkları, not olarak gösterilerek Müderris Radavî tarafından hazırlanmış ve 1329 şemsî hicride Tehran'da iki cild olarak basılmıştır. «Zerîa-i İsfahânî», meşhur Râgıb-ı İsfahânî'nin (ölm. 1108) «Al-Zarîa ilâ Mekârim-al Şarîa» sı olacak (Keşf-el Zünûn, Maârif V. basımı, İst. c. I, s. 327). «Tazkirat-al Hukemâ», 1153 te ölen Muhammed ibni Abdülkerim-al Şehristânî'nin eseri olacak (Keşf, I, s. 291). «Ravzat-al Vâizîn», «Maâric-al Nubuvva fi Madâric-al Futuvva» adlı kitabın müellifi olan ve Muîn-i Miskîn diye tanınan Herat vâizi Şerefüddin Hacı Muhammed-al Ferâhiyy-al Herevî'nin (ölm. 1501) «Ravzat-al Vâizîn fi Ahâdisi Seyyid-al Murselin» adlı eseri olmalı. «Maksad-ı Aksâ» Aziz-i Neseff'nin (ölm. 1138 - 1139) eseridir. «Mesnevî», Mevlânâ Celâleddin Muhammed'in (ölm. 1273) altı ciltlik meşhur kitabıdır. Öbür kitapların kimlere ait olduğunu bulamadık.

zâk-ı Kâsî sâhib-Te'vîlât, Fütüvvet-Nâmesinde der ki» diye adını da anıyor ve Arapça iki beyit alıyor ki (2. a) bu beyitler, Alâüd-devle-i Semnânî'ye (ölm. 1335) âit «Risâlat-al Fütuvva» da var (makalemiz, metin, s. 173, terceme, s. 297, satır: 4 - 6). Bu iki beytin, bizim yayınladığımız Farsça metinde bulunmayışına bakılırsa Molla Huseyn Vâiz, Abdürrezzâk-ı Kâşânî'nin yazdığı ilk arapça Fütüvvet-Nâme'yi görmüştür (aynı makale, s. 108).

Molla Huseyn Vâiz, bu kitaplardan başka, kimin olduğunu bilmediğimiz «Kavâid-al Futuvva» dan, Fütüvvet hakkında Attâr'ın, «fâilâtün fâilâtün fâilât» vezninde üç beytini alıyor (2. b). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde farsça yazmalar arasında 1288 No.da kayıtlı manzum bir Fütüvvet-Nâme, Attâr'a atfedilmiştir. Fakat bu üç beyit bu farsça ve manzum Fütüvvet-Nâme'de yok. Esasen Attâr'a atfedilen Fütüvvet-Nâme, «mefâilün mefâilün fe'lün» vezninde. Bütün bunlardan başka Molla Huseyn Vâiz, Husrev-i Dehlevî'den (ölm. 1324 - 1325), Sa'dî'den (ölm. 1291 - 1292), Hâfız'dan (ölm. 1389 - 1390), Hayyâm'dan (ölm. 1121 - 1122) istîşahlarda bulunuyor (8. b, 29. a, 41. a, 144. a). İstîşahatta buldukları arasında bir de Mevlânâ Selîmî var (113. a). Bu zat, Ehl-i Beyt'e methiyeleri olan ve 1450 hicri'de İmâm Rızâ'yı ziyarete giderken vefat eden Hasan Selîmî olsa gerektir (Edward G. Browne basımı, Londra - 1911, s. 436 - 438). Ancak burda, hicretin 680. yılında (1281) şiir yazan ve şiirleri, Ali'yi ve İmamları medih vâdisinde bulunan bir Selîmî'nin de bulunduğunu kaydedelim [3].

Molla Huseyn Vâiz'in istîşahatta bulunduğu kişiler arasında Mevlânâ, birinci plândadır. En fazla onun «Mesnevî» sinden, «Dîvân-ı Kebîr» inden beyitler, rübâîler alır ve adını anarken kendisine pek büyük bir saygı beslediğini belirtir.

* * *

Bu hazırlayıcı satırlardan sonra artık «Fütüvvet-Nâme-i Sul-tânî» nin özetini verebiliriz :

Kitap, müellifinin de adı geçen bir önsözle başlıyor. Mukaddimedede, Fütüvvet bilgîsinin yüceliği anlatılıyor ve Fütüvvetin lûgat ve terim olarak izahı yapılıyor. Mukaddimededen, Abdürrezzâk-ı Kâşânî'den alınarak peygamberliğin Âdem'le başladığı, peygamberlik

[3] Bursa Kütüphanesinde Orhan kitapları arasında eski 2086 No. da kayıtlı mecmuada Selîmî'nin farsça şiirleri var. 162. sahifedeki şiirde ,bu şiiri hicri 680 yılında yazdığını bildiriyor.

kutbunun İbrâhim olduğu, Muhammed'le de bittiği söylendikten sonra Fütüvvetin İbrâhim'le zuhur ettiği, Ali'nin Fütüvvet kutbu olduğu, son Fütüvvet mümessilinin de Mehdî olacağı bildiriliyor ve Ali'den sonra her Fütüvvet sâhibinin ona uyduğu belirtiliyor (1. b - 2. a. Makalemizde Abdürrezzâk-ı Kâşânî'nin metni, s. 154-155, terceme, s. 264-267. Alâüddevle'nin metni; s. 174, terceme. 298-299).

Dört fasıldan meydana gelen «Mukaddime» de Fütüvvetin mevzuu, lûgat ve terim anlamları bildirildikten sonra Ali'den Mehdî'ye kadar İmamların Fütüvvet hakkındaki tarifleri yazılmış, yalnız «Kaa'im-i Âl-i Muhammed» diye andığı Mehdî'nin, Fütüvveti tarif etmediğini, Fütüvvetin hâtemi o olduğu için Ali'nin sözünü tam olgunluk derecesine onun ulaştırdığını söylüyor (3. a - 6. a).

Birinci ve ikinci baplarda gene Fütüvvetin mazharını ve kaynağını, tarîkatle Fütüvvetin anlamlarını, fakri, Fütüvvetin, peygamberden peygambere, Muhammed'e kadar geldiğini, ondan da bilgi şehrinin, yani kendisinin kapısı olan Ali'ye ulaştığını, daha önce de Mûsâ'da, Yûsâ'da, Ashâb-ı Kehf'te zuhur ettiğini, Kur'anda İbrâhîm'e, Yûsuf'a, Yûşa'a, Ashâb-ı Kehf'e ve Ali'ye «fetâ» denildiğini, Ali'nin birçok üstünlüklerini belirterek anlatmada. Fütüvvetin altı zâhirî, altı bâtinî temeli var. Dış temeller, dilini, kulağını, gözünü, elini, ayağını, karnını ve fercini haramdan korumak; iç temeller, cömertlik, alçak gönüllülük, kanâat, bağışlamak ve merhamet etmek, ululanmamak, yakınlık ve ulaşma makamına iyiden iyeye yönelmek. Gene bu kısımda Fütüvvet ağacından bahsedilmede ve sorulu-cevaplı olarak tarîkatin asıllarından, tarîkat ebcedinden bahsolunmada. Tarîkat ebcedi ikidir :

Ebced-i sagıyr, ebced-i kebîr.

Ebced-i sagıyr, İmâm Ca'fer-al Sâdık'a göre, gerçek yolcusunun, özünü yer mesabesinde tutması, mücahede beliyile o yeri bellemesi, oraya sevgi tohumunu ekmesi, mârifet suyuyla sulaması, ri-yâzat orağıyla biçmesi, demet edip dayanaç ipiyle bağlaması ve kanâat harman yerine götürmesi, suçlardan çekinme gücüyle dövmesi, sabır yardımıyla taneyi samandan ayırması, mahabbet kilesiyle ölçmesi, râzılık değirmeninde öğüdüp un haline getirmesi, meveddet suyuyla hamur yapıp yoğurması, aşkla pişirmesi, ihlâs tabağına kotarması, ehullaha sunmasıdır.

Ebced-i kebîr de Ali'den nakledildiğine göre dışını şeriatla, özünü hakikatle bezemek v.s.

Tarîkatın îmanı, guslü, tekbîri, rükûu..., serîat, tarîkat ve hakîyat'ın farkları, serîat ve tarîkat sözlerinin harflerine verilen ayrı-ayrı anlamlar, dört pîr, dört tekbîr ve bey'at usûlü anlatılıyor (7. a - 33. b).

Bu baplardan sonraki kısımlarda nakıybin ve üstâdın şartları, şâkirdin şartları, şeddin kısımları, Vidâ' Haccı, Gadîru Humm'da Alî'ye şed kuşatılması, onyedî Miyân-Beste, helva pişirmek, orda olmıyana göndermek, bel bağlamak, yol atası ve yol kardeşi edinmek, hırka, taç, kemer ve yemek, içmek, giymek, yola gitmek, ziyâfet vermek ve ziyâfette bulunmak, yolda yürümek, selâm vermek, hastanın halini-hatırını sormak, cenaze teşyînde bulunmak v.s. edepleri var (32. b - 109. a).

Bütün bunlar, hele Vidâ' Haccı, Gadîru Humm'da Alî'nin hilâfete geçirilmesi, orda şed bağlayış, Miyân-Besteler, şed kısımları, tam gelenekleşmiş bir halde, ilk olarak Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in «Fütüvvet-Nâme» sinde var. Bu bakımdan Molla Huseyn Vâiz'in, Seyyid Huseyn'in Fütüvvet-Nâme'sini gördüğünü kuvvetle tahmin ediyoruz. Zaten XV. yüzyıldanberi «Yukarı İller» denen İran'dan Anadolu'ya gelenler, Anadolu'dan İran'a gidenler, sayısızdır.

Burda şunu da söyleyelim :

Fütüvvet-Nâme'lerde Alî sevgisi ve Alî'yi muktedâ tanıyış müşterek bir harekettir. En eski Fütüvvet-Nâme'lerde bile mevcut olan bu karakter, meselâ şimdilik ilk türkçe Fütüvvetnâme olarak bildiğimiz Burgâzî'nin «Fütüvvet-Nâme» sinde de vardır.

«Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» de Huseyn Vâiz, tarîkat şeceresini, dal-dal sıralarken saydığı adlar arasında Alâüddeve-i Semnânî'nin (ölm. 1335), iki ad sonra da Necmeddin Kübrâ halîfelerinden Şeyh Radyüddin Ali Lala'yla [4] Necmeddin Kübrâ'nın (ölm. 1221) adları var (48. a-b). Molla Hüseyin Vâiz, Fütüvvet şeceresini sıralarken yol atasının, «Fasâhat-şiâr, meddâh-ı Ehl-i Beyt-i Seyyid-i Muhtar Mevlânâ Lutfullah-i Nişâbüri'nin (ölm. 1384; Ethe: Catalogue of Persian Manuscripts in the library of India Office, c. II, Oxford,

[4] Radyüddin Ali Lala, Hakîm Senâfî'nin amcasının oğlu Şeyh Saîd'in oğludur. 1244 de ölmüştür (Nafahât tercemesi, İst. Matbaa-i Âmire - 1270, s. 492 - 494).

1937, s. 1227) oğlu Derviş Aliyy-i Dehkan olduğunu, onun yol atasının meşhur şâir Hâcû-yı Kirmânî (ölm. 1352), onun Tâceddin Mevlânâ Hasen-i Kâşî, onun Fazlullâh-ı Herevî, onun da Şeyh Muslihuddin Sa'dî-i Şîrâzî (ölm. 1291 - 1292) olduğunu bildirerek Hâcû ve Sa'dî'nin de Fütüvvet yoluna intisap ettiklerini tesbit etmiş oluyor (48. b - 49. a).

Yol kardeşleri şeceresinde Ahmed-al Rifâf'nin (ölm. 1182) oğlu Seyyid-al Kebîr Muhammed-al Rifâf'nin de adı geçiyor. Bu şecerede adı geçen Seyyid Aliyy-i Zaîm, Abdullah-ı Fakıyh, Behrâm-ı Deylemî, Abi-l İzz-al Aftas (49. a-b), Nakkaş Ahmed'in «Tuhat-al Vasâyâ» sindaki şecerede adları geçen Emîr Aliyyibni Dagıym, Ubeydullâh ibn-al Kıyr, Al-Daylamî ve Abu-l İzz-i Navbî olacak. Hassân İbni Rabîat-al Mahzûmî'nin de adı aynen gene Nakkaş Ahmed'in şeceresinde geçmede (İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları, s. 33). Aynı şecerede Abu Müslim-i Horasânî'nin (ölm. 745) adına da rastlıyoruz.

«Sened-i Ahbâr-ı Fütüvvet-Nâme» bölümündeki şecerede adı geçen Abu-l Abbâs Ahmed Nâsîrüddîn, 1225 te ölen Abbasoğulları halifesi Nâsır lidîn-Allah'tır. Nâsır lidîn-Allah'tan önceki Fetâ Mâlik ibni Abdülcebbâr, Nâsır lidîn-Allah'a Fütüvvet veren Sâlihoğlu Abdülcebbâr'ın oğlu olacak. Ondan önceki Şeyh Hasan Şehriyâr, ihtimal Nakkaş Ahmed'deki Abu-l Hasen-al Şârban'dır. Ondan önceki Pehlevan Baka-bni Tabbâh'ın da Nakkaş Ahmed'deki Baka-bni Tabbâh olduğunda hiç şüphe yoktur. Gene Nakkaş Ahmed'deki Hâfız-al Kindî, bu şecerede Hâfız-ı Kindî diye geçiyor (49. b - 50. a, aynı makalemiz, s. 33. sıra bakımından bu adlarda karışıklık olduğunu da kaydedelim). Aynı şecereden halife Al-Nâsır'ın, 688 de (1289) Tebriz'de ölen İmâm Zeynüddîn adlı birine, onun Şemsüddîn-i Maragıy'ye, onun Şeyh Muhammed Abu-l Hafs-al Mahzûmî'ye, onun da Şeyh Necmüddîn Zer-kûb'a fütüvvet-darlık verdiğini anlıyoruz (49. b). Bu Necmüddîn Zer-kûb da hiç şüphe yok ki bizim farsça mensur Fütüvvet-Nâme'sinin metnini ve tercemesini sunduğumuz zattır (aynı makale, s. 106 - 107; metin: s. 135 - 151; terceme: s. 235 - 261). Ancak şecerede Halife Nâsır'la arasında üç kişi bulunduğuna bakılırsa Necm-i Zer-kûb'un, hiç olmazsa XIV. yüzyılın ilk yarısında ölmesi gerekir.

«Fütüvvet-Nâme-i Sultânî», şecereleri yazdıktan sonra Peygamber'in, Gadîru Humm'da, Fâtıma'nın çadırında Alî'nin belini bağlayışını, peksemat, yağ ve taze hurmayla helva yaptığını, Mi-

yan-Bestelere birer lokma sunduğunu, Selman'la da Medfne'ye, Huseyn'e gönderdiğini yazıyor (50. a-b) ve bel bağlama erkânını bildiriyor. Bu kısmın özetini veriyoruz :

Nakiyp, toplantı gününü önceden haber verir. O gün şeyh, nakip ve kardeşler mahfilde toplanırlar. Şeyhin seccadesi kibleye karşı yayılır. Yanına da şed seccadesi serilir. Şeyh, sağa, peder-i Ahdullah denen üstad da şeyhin soluna oturur. İhvan sola doğru oturlar. Şeyh yoksa onun makamına kaim olmak üzere postunun üstüne bir mushaf konur. Nakip, LV. sûrenin 19. âyetini okur ve bir sehpa üstündeki su kâsesine bir tutam tuz atar. Sonra beş fitilli kandili, XXIV. sûrenin 35. âyetini okuyarak uyandırır. Beş fitil, Âl-i Abâ'ya, yâni Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Huseyn'e işârettir. Bundan sonra peder-i Ahdullah, ferzendi, yâni yol oğlunu huzuruna çağırır. Ahid âyet'ini okur (XLVIII, 10) ve ferzende oniki öğüt verir. Bu oniki öğüt şunlardır :

Tövbekâr ol, namazda tenbellik etme, nekeslikte bulunma ve ululanma, emânete hıyanet etme, insaf sâhibi ol, sana da insaf etsinler, mürfd ol, murad ver; kerîm ol, bu tâifeyi ulu bil, kardeşlerini aziz tut, ehil olmıyana sır verme.

Sonra ayağa kalkarlar. Ferzend, pederin solundadır. İkisinin de yüzleri şeyhe karşıdır. Peder, ferzendenin sağ elini, sağ eliyle tutar. Oniki İmâm'ı anar. Üç kere istiğfar ettirir ve şahadet getirir. Többe telkin eder. Sonra sol elini ferzendenin başına kor. Meclisin safâ-nazarını ister. Fâtiha okur, tekbîr getirir, ehl-i şed ve bey'at pîrlerini ve ayrıca da kendi pîrini ve üstâdını hayırla anar. Bütün bunlardan sonra onu orda bırakır, kendisi üç adım geri gider, Fâtiha okur, sağ ayağını bir adım ileriye atar, İhlâs sûresini (CXII.) okur ve bir adım daha atar; tekbîr getirir, salavat verir. Ondan sonra şeddi alır, kendi boynuna atar. LXXIII. sûrenin 9. âyetini okur, şeddi boynundan alır, düz olarak seccadenin üstüne kor. Şeyh ve Miyân-Besteler, iki rik'at şed namazı kılarlar. Namazdan sonra şeyh, yahut nakip, tarîkat hutbesini okur.

Molla Huseyn Vâiz, tarîkat hutbesi çeş'tlidir; biz «Te'vîlât» sahibinin (Abdürrezzâk-ı Kâşânî) seçtiğini yazıyoruz diyor ve aşağı-yukarı iki sahifeyi kaplıyan bir hutbe yazıyor. Metnini ve tercemesini sunduğumuz «Tuhfat-al İhvân» da erkândan bahis olmadığına ve böyle bir hutbenin yazılmadığına göre evvelce de söyledığımız

gibi Huseyn Vâiz'in «Tuhfat-al İhvân» ın aslı ve mufassal olan arapça «Fütüvvet-Nâme» yi gördüğü açıkça anlaşılıyor.

Bu hutbede Tanrıya öğüsten sonra Muhammed'e ve Oniki İmâm'a salavat verilmeye ve Fütüvvet yolu methedilmededir. Ayrıca bir de muhtasar hutbe yazıyor ve İmâm Ca'fer'den rivâyet edildiğini söylüyor. Bunda da Oniki İmâm'ın adları geçmedi ve ilkinde olduğu gibi tevellâ ve teberrâ telkin edilmededir.

Hutbe okunduktan sonra şedde üç düğüm atılıyor. İmamiyye'de, namazlardaki kunutlarda okunan ve «Kelimât-al Ferec» denen duâ okunarak şed kuşatılıyor; üç gün sonra da gözülüyor (51. a - 55. b). Burda, bütün Fütüvvet-Nâme'lerde Ehl-i Beyt İmamlarına atfedilen Fütüvvet târiflerinin, hutbe ve sairenin çoğunun düzme ve uydurma olduğunu da söyleyelim.

Bu erkândan sonra «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» de sorulu-cevaplı olmak üzere hırkadan, yelekten, kepenekten, tâc-ı nemedden, tâc-ı posttan... göze, ağza, burna vesaireye ait edeplerden, tekke usulünden, tekkeye nasıl gidileceğinden, yemek, içmek, giymek, sefere gitmek, ziyâfet vermek ve ziyâfete gitmek, yolda yürümek, hasta ziyâretine, cenazeye gitmek gibi muamelât edeplerinden bahsediliyor (56. a ve devamı).

* * *

«Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» nin en önemli kısmı, altıncı bapta «Der şerh-i hâl-i Erbâb-ı Ma'reke» başlığı ile başlıyor. Savaş meydanı anlamına gelen bu terkip, oyun, seyir, güreş meydanı anlamına geldiği gibi çarşı-pazar anlamına da gelir. Bölümdeki izahlardan anlıyoruz ki bu son anlamlar, yâni oyun v.s., meydanaile çarşı-pazar kastedilmiştir.

§ Huseyn Vâiz, Ma'reke erbâbını üç kısma ayırıyor :

- 1) Meddahlar, gazâ-hanlar, sakalar,
- 2) Havasla meşgul olanlar,
- 3) Kıssa okuyanlar, masal söyleyenler.

Huseyn Vâiz'e göre şed kuşananlar arasında meddahlardan üstün tâife yok. Bunlar, Ehl-i Beyt menkabelerini okuyorlar. Bu yüzden de Peygamber'e en yakın tâife bunlar. Burda gene Hasan Selîmî'den, «Ehl-i Beyt'in kulu-kölesi ol, onları öv; çünkü bu soyu övmekten daha iyi hiç bir iş olamaz. Bu işte bizim pîrimiz, mürşidi-

miz Cebrâil'dir; çünkü o, gaybi bilen Tanrı'dan vahiyle Ehl-i Beyt methini getirdi...» meâlindeki beyitler şahid olarak alınıyor.

«Fütüvvet-Nâme-i Sultânî», meddahları dört kısma ayırıyor :

- 1) Peygamber'i ve Ehl-i Beyt'i, kendilerindeki şiir ve inşat kâbiliyetiyle övenler. Sâbit oğlu Hassân ve Mevlânâ Hasen-i Kâşî v.s. gibi [5]. Asıl meddah bunlar.
- 2) Yazılmış ve söylenegelmiş manzumeleri okuyanlar.
- 3) Meddahlıkla beraber başka bir iş de yapanlar, sakalar gibi.
- 4) Parça-buğuk beyitler; şiirler belleyip dünyalık elde etmek için kapı-kapı dolaşanlar. Bu dördüncü kısım, müellife göre meddah sayılmamakta.

Meddahlık gelenegine göre bu sanat, İsrâfil ve Cebrâil'den kalmış. Sâbitoğlu Hassân da meddahların piri sayılıyor. Huseyn Vâiz, İmâm Aliyy-al Seccâd'a (ölm. 713) olan meşhur medhiyesi dolayısıyla Ferezdak'ı da (ölm. 728) meddahlar arasında anıyor.

Meddahlığın beş edebi var :

Temizlik ve çekinmek, bir maksat gözetmemek, dinini dünyaya satmamak, övüşte aşırı davranmamak, Tanrı buyruklarına itaat etmek.

Meddahlara sabır, şükür, doğruluk, zahitlik, kanaat... gibi yirmi huyun gerektiğini de söylüyor ve meddahları, okuduklarını şiir, nesir, yahut her ikisi olduğuna göre de üçe ayırıyor. Yalnız arapça ve farsça nazım okuyanlara «meddâh-ı sâde-han», savaşları, mucizeleri, menkabeleri nesir olarak inşâd edenlere «gazâ-han», önce manzum methiyeler okuyup sonra nesirle inşatta bulunanlara, yahut önce nesirle inşattan sonra nazma geçenele «murassa'-han» dendüğünü bildiriyor ve bu kısmın, en üstün derecede bulunduğunu haber veriyor.

Meddahların elbiselerinde bir hususiyet yok. Ancak kendilerinde bir tuğ, yâni ucuna at kuyruğu takılı mızrak, kuşak, deri bir sofrâ ve çerağ bulunuyor.

[5] Hassân, sahâbedendir. Müşrik şâirlerin hecviyelerine karşı hecviyeler inşâd ederdi. 683 te öldü. Hasen-i Kâşî, XV. yüzyılda yaşayan ve yalnız Al'yi ve İmamları metheden bir şâirdir.

Huseyn Vâiz, meddahlar bölümünü, kimin olduğunu bilmediğimiz, «Anlam ülkesinde buyruk sâhibi olmak istiyorsan Peygamber'i övmekten bir soluk bile ayrılma. Alf'yi ve soyunu öv; meddahların pek yüce bir derecesi vardır» meâlindeki bir rubâîyle bitiriyor. Belki de bu rubâî kendisininindir (112. b - 118. b).

Anlaşıyor ki meddahlar, XV - XVI. yüzyıllarda İran'da, sokaklarda, meydanlarda, çarşılarda, pazar yerlerinde Alf'yi ve Ehl-i Beyt'i övmeyi sanat edinen bir zümredir. Bunlar, hem savaşları, menkabeleri anlatarak halkın heyecanını uyandırıyorlar, hem Alf'yi ve soyunu övmekle en güzel ve canlı bir Şîlik ve böylece de Alevîlik propagandası yapıyorlar.

* * *

*Bu nazm içinde neşr olan cevâhîr
Dokuz yüz kırk birinde oldu hâsıl (zâhîr)*

beytiyle biten ve Kalkandelenli Fakıyrî tarafından 941 de (1534) yazılan «Risâle-i Ta'rîfât» taysa,

*Bilir misin nedir âlemde meddâh
Biri biriyle halkı ede ıslâh*

*Ola kaddî gibi pür istikamet
Sözünde olmaya hergiz sekamet*

*Letâfet sözlerin dercede dâim
Zarâfet dâirlerin harcede dâim*

beytleriyle tarîf edilen meddahlar (İst. Üniv. K. türkçe yazmalar, 3051, 9. b), Alf'yi ve Ehl-i Beyt'i öven propagandacı bir zümre değil, halkı eğlendiren, hikâyeler söyleyen ve her halde taklitler de yapan bir zümre. Şu halde Osmanoğulları ülkesinde meddahlar, lâ-yık bir sınıf halinde. Gerçekten de ülkemizde son zamanlara kadar sürüp giden meddahlığın karakteri, taklitli hikâye söylemekti. Meddah, İmparatorluğu meydana getiren bir çok milletlerin, bu arada Anadolu'nun, Rumeli halkının, ihtiyar ve genç kadın ve erkeklerin, aptahın, tiryakinin taklitlerini de yapardı. Meddahın şahsında toplanan bütün bu şahıslar, perde arkasına geçince aslı unsurları kara-

göz'le Hacıyvad olan, meydana çıkınca Kavuklu'yla Pişe-gâr şekline giren Karagöz ve orta-oyununu meydana getirirlerdi [9].

§ Sakalar.

Âyet ve hadislerle, su dağıtmanın üstünlüğü anlatıldıktan sonra Nuh Peygamberin, her gün gemidekilere iki kere su dağıttığından, İbrâhîm'in, koçun derisini tulum yaparak sıcak günlerde çöle çıkıp bunalanlara su verdiğinden, Muhammed Peygamberin tulumla halkı suvardığından, Alî'nin Uhud savaşında su dağıttığı gibi kıyâmette de Kevser havuzunun sâkisi olacağından, Alî'nin oğlu Abbâs'ın, Âşûrâ günü Ehl-i Beyt'e su getirmek için Fırat'a gidişinden ve şehadetinden bahsedildikten sonra bu tâifeye, yaşayış bağışlayanlar anlamına «hayât-bahşân» da dendiği ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin sakalık ettiği belirtildikten sonra sakalık edeplerine geçiliyor.

Sakaların tulumları, tulumu koyacak arkalıkları, tasları bulunduğu gibi tennûreleri, yâni meşinden bir önlükleri, yahut yakasız, kolsuz, önü yırtmaçlı ve deriden elbiseleri bulunması gerektiği bildiriliyor.

Sakaların, sokaklarda, meydanlarda, mahfillerde halka su dağıttıklarını anlıyoruz. Aynı zamanda bu sınıf, meddahlar ve gazâhanlarla beraber anıldığından sakaların, su dağıtırken methiyeler ve herhalde daha ziyade mersiyeler okudukları da muhakkak (119. a - 121. a).

Tarikatler kaldırılıncıya ve tekkeler kapatılıncıyadek bizde de sakalar vardı. Kimisi seyyah olan bu dervişler, meşin saka elbisesi giyerler, saka tulumunu yüklenirler, mersiyeler okuyarak bir zincirle tulumla bağlı olan ve içinde âyetler hakkedilmiş olan piring tasla halka su dağıtırlar, tasa konan paraları ceplerine koyup konuk oldukları, yâhut mensup oldukları tekkeye götürürler, şeyhe teslim ederlerdi. Hele Muharremlerde sakalar, tam bir Şîî propagandacısı kesilirlerdi. Bir saka resmi, Ohsson'un «Tableau général de L'empire Othoman'ında vardır (Paris-1719, Pl. 125). Ayrıca Yenicheri ocağında da, ocağın su işlerine bakan sebilci ve saka sınıfı vardı ki bunların resimlerini de Mahmud Şevket Paşa'nın (ölm. 1913) «Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi» adlı eserinin bi-

[6] M. Fuat Köprülü'nün «Meddahlar» makalesine de bakınız (Türkiyat Mecmuası, birinci cilt, İst. 1925, s. 1 - 45).

rinci kısmında görüyoruz (İst. Üniv. K. Türkçe yazmalar, 9391, resim. 39, 40). Son devirlere ait meşin bir saka elbisesi, İstanbul'da, Belediye Müzesi'ndedir.

§ Havas-güyan ve Bısât-endâzan.

Remil, cefir, yıldız, fal v.s. gibi «ulûm-ı garîbe» denen ve eski zamanlarda halkı kandırmaktan, teselli etmekten başka birşeye yaramıyan, bugünse hiç bir değerleri kalmıyan şeylerle uğraşanlar. Bısât-endâz, yaygı yayan anlamına geldiğine ve bu sınıf hakkında îzahat verilirken bir sayvan kurdukları anlatıldığına göre bunların bir kısmının, yahut hepsinin, yere halı, kilim gibi birşey yaydıkları ve belki de gene kilimden bir gölgelik yapmak suretiyle âdeta sey-yar bir dükkân meydana getirdikleri anlaşılıyor.

«Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» ye göre meddahlardan sonra en üstün tâife, bunlar. Bu bilgi Lokman Hakîm'den kalıyor. Molla Huseyn Vâiz, bu tâifenin geleneğini şu hikâyeyle tesbit ediyor :

Lokman Hakîm'in zamanında, puta tapan bir padişah hüküm sürmede. Bunun Sâdık ve Sadûk adlı iki veziri var. İkisi de inanmış kişi. Padişah, bunların inancını duyunca onlardan kurtulmak için ikisini de Lokman'a gönderiyor. Bir müşkilim var, gidin, sorun; cevabını getirin diyor. Bunlar Lokman'a gidip padişahın sorusunu arzediyorlar. Cevâbını padişaha bildirmek üzere döndükleri zaman padişahın emriyle bunları sınırdan içeriye sokmuyorlar. Onlar da dönüp Lokman'a gidiyorlar. Lokman, onlara yıldız bilgisini, ruya yormayı, hastalara ilâç yapmayı v.s.'yi öğretiyor. Gidin diyor, meydana bir sayvan kurun, kitaplarınızı koyun, halka ilâç satın, ruyalarını yorun, yıldızlarına bakın, buna karşılık da para alın.

Bu sınıf erbabının hem ruya yormak, yıldız bakmak gibi asılsız, hem de hastalara bakmak, ilâç vermek gibi zamanına göre oldukça müsbet işlerle uğraştığı anlaşılıyor (121. b - 124. a).

§ Kısas-hanlar ve efsâne-gûlar.

Eski zamanlara ait hikâye ve masal söyliylenler bölümünde de Molla Huseyn Vâiz, bu hikâye ve masalların, halkı eski olaylardan haberdar etmesi, onlara ibret ve öğüt vermesi bakımından önemini belirtiyor ve kısas-hanlara bir sandalya ve bir teberin gerektiğini söylüyor.

Müellif, kıssa-hanları, «hikâye söyleyen, şiir okuyan» diye ikiye ayırıyor. Kıssa-han, bu işe yeni başlamışsa üstâdına okuması, değilse bile halka okurken, yâhut söylerken duraklamaması, beklememesi için önceden kendi kendine tekrarlaması, dinliyenlerin neye rağbet ettiklerine dikkat etmesi; nesri zaman-zaman nazımla bezemesi, olmıyacak şeylerden bahsetmemesi, târiz ve kinayeden kaçınması, sözü kısa kesmemesi, fakat pek de uzatmaması şartlarını koşuyor.

Nazım-hanın da güzel okuması, halkı çekmesi, anlaşılması zor bir beyit gelirse açıklaması, okuyacağı şiirin kime âid olduğunu önceden söylemesi, sözün sonunda tekbir getirmesi ve Fâtiha vermesi şart. Masal söyleyenlere âit de bu çeşit şartlar var (124. a - 125. b).

§ «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» de, bundan sonra pehlivanlar bölümü geliyor. Molla Huseyn Vâiz, pehlivanlara meddahlar kadar, hattâ onlardan daha fazla bir önem veriyor.

Pehlivanlığın, Yâkub Peygamberin oğullarından kaldığını, şüpheli olmakla beraber Muhammed Peygamberin bile Abû-Cehl'le güreştiğini, Âdem Peygamberin bildiği dört yüz kırk hünerden birinin pehlivanlık olduğunu, Hamza'nın, savaşlarda pehlivanlıktan faydalandığını, Hasen'le Huseyn'in güreştiklerini, güreşin, huy değiştirmek anlamına geldiğini anlatıp geleneği tesbit ettikten, hattâ sporun bir nev'i olan güreşin psikolojik tesirini belirttikten sonra pehlivanlık için kuvvetin yeter olmadığını, bilginin de gerektiğini, zâten pehlivanlığın, işe eş bir bilgi olduğunu söylüyor.

Pehlivanlığın oniki edebi var :

Temiz ve illetsiz olmak, şâkirtleri de temizliğe sevk etmek, şâkirtten hiçbir hüneri gizlememek, bu hususta nekeslikte bulunmamak, şâkirtleri esirgemek, mallarına tamah etmemek, her birine kaabiliyeti kadar öğretmek, gösteriştan kaçınmak, şâkirtlerin kötülüklerini istememek, kötülüğe iyilikle karşı koymak, meydanda tâlim ediyorsa başkasının anlamaması için gizli söylemek, pehlivanlığı iyiden iyiye bilmek ve ustasını unutmamak.

Şâkirdin de doğru olması, herkesle iyi geçinmesi, güzel huya, iyi niyete sahip bulunması, ustasına sadakat göstermesi, kimseye hased etmemesi gerektir.

Tam usta pehlivanın altı bilgiyi elde etmesi icabettiğini söylerken bize, zamanının düşüncesini sadakatla bildirmiş oluyor. Pehlivanın bilmesi icabeden altı bilgi şunlardır :

Tıb, yıldız, remil, dua, ferâset (anlayış), pehlivanlık hüneleri.

Tıb bilgisiyle şâkirde ziyan veren şeyleri bilir ve öğretir. Yıldız bilgisiyle güreşin en uygun saatını seçer. Remille kimin üst olacağını anlar. Anlayış bilgisiyle şâkirdin şeklinden, hey'etinden içini, özünü anlar.

Pehlivanlık hünelerine gelince : Üçyüz hüner, her hünelerin bir de karşılık hüneleri var. Bütün pehlivanlık bilgisi tam bin seksen mes'eledir.

Pehlivanın huylanması gereken huylar da şunlardır :

Tanrıdan korkmak, Tanrı buyruklarına uymak, bedeni kuvvetli, dili tatlı, yüreği pek, akli tam, sabrı çok, bilgisi olgun olmak, dâima çalışmak ve egzersizi hiç bırakmamak, huyu-husu güzel olmak, haramdan çekinmek, sıhhatine dikkat etmek.

Molla Huseyn Vâiz, pehlivanların kisbet giymelerinin de şart olduğunu söylüyor ve kispet giymenin edeplerini anlatıyor.

«Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» den anlıyoruz ki o devirde iki türlü güreş varmış. Birine «kabz», öbürüne «ıztırâr» diyorlarmış. Kabz, Horasan ülkesi halkıyla Iraklıların güreşmiş; buna «şehrî-dâr» da denirmiş. «Iztırâr», Giylan, Şîrâz, Deylim'de ve Azerbaycan'ın bazı şehirlerinde makbulmüş. Bu iki çeşit güreşin mahiyeti hakkında birşey söylememize imkân yok. Gene Fütüvvet-Nâme, pehlivanların, güreşten önce ellerini birbirine vurarak gösteri yaptıklarını da yazıyor ve buna, «nakkare-i ceng», yâni savaş davul-dümbeleği dendiğini söylüyor (125. b - 128. b).

§ «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» de, bundan sonra «seng-gîran» bölümü geliyor. Taş tutanlar, taşla gösteri yapanlar anlamına gelen bu kelimeyle akrobati hareketleri kastediliyor.

Molla Huseyn Vâiz, bu hünelerin İbrâhîm Peygamberden kaldığını söyleyip geleneğini bildiriyor. Biz, özetini verelim :

İbrâhîm, Kâ'be'yi yaparken dağlardan taş taşırılmış. Taşı boyuna kor, yorulunca eline alır, bazı kere yere atar, tekrar yerden almış. Muhammed Peygamber, bir gün namaz kılarken Abû-Cehl,

bir değirmen taşını Peygamberin başına vurmak ister. O sırada Cebrâîl iner, taşa bir vurur, taş Abû-Cehl'in boynuna geçer. Peygamber, namazı bitirdikten sonra inanırsan kurtarırım der ve Abû-Cehl-i kurtarır. Fakat o, gene inanmaz. Alî de Hayber'in kapısını koparır, kalkan olarak kullanır. Savaş bittikten sonra hendeğin üstüne kor. Fakat hendek biraz geniştir, bu yüzden taşı eliyle tutar. Ordu üstünden geçer. Taşla oynamak bunlardan kalır.

Bu hüner, savaş için kuvvetli olma ya yarıyor. Akrobat, taşı almadan pîrleri, ileri gelenleri anıyor. Taşı alırken besmele çekiyor. Hünerini gösterdikten sonra da tekbir getiriyor, salavat ve Fâtiha veriyor.

§ Nâve-keşler.

«Nâve» nin birçok anlamı var. Verilen izahata göre kireç, çamur v.s. taşınan tekne kastedilmektedir. Nuh Peygambere tufandan sonra, bu gemi diyorlar, büyük sular için iyi; fakat küçük sular için de buna benzer bir şey gerek. Nuh bunun üzerine bir küçük tekne yapıyor, ona benzer bir tekne daha yapıp bu da diyor, işçinin işine yarar. İbrâhîm de Kâ'be'yi yaptıktan sonra İsmâîl ve Cebrâîl'le tekne içinde çamur çıkarıp damını tesviye ediyor.

Nâve-keşlere bir merdiven gerektiğini bildiren kitap, nâve'nin önünün, ardının, sağının, solunun neye işaret olduğunu bildiriyor. Harflerinin delâlet ettiği şeyleri anlatıyor. Zâten bu, harflerle istidlâl, her bölümde var.

Görülüyor ki nâve-keşler, bir işçi sınıfıdır.

§ Sele-keşler, yâni sepet taşıyanlar.

Molla Huseyn Vâiz, bunlar da kuvvetli adamlardır diyor ve sele-keşliğin, Âdem Peygamberle Selmân'dan kaldığını söylüyor. Âdem, Havvâ'yı ararken nerde bir meyva görürse koparır, yer, bir kısmını da Havvâ'ya saklamış. Meyva çoğalınca ağaç dallarından bir sepet örmüş, ona koymuş. Üstünü de örtmüş, başına koyup götürmiye başlamış. Muhammed Peygamber de kendisine armağan gelen hurmanın bir kısmını, Selmân'la Hasen ve Huseyn'e göndermiş. Selmân hurmaları bir sepete koymuş ve saygı göstermiş olmak için de sepeti başında taşımış.

Huseyn Vâiz, bu bölümde de «sele» nin harflerinden, bu harflerin delâlet ettiği şeylerden, sele-keşlerin edeplerinden, bu sınıfa gereken şeylerden bahsediyor (128. b - 134. a).

§ Hammallar.

Molla Huseyn Vâiz, burda, hammallık münasebetiyle, «Gerçekten de biz, emâneti göklere, yeryüzüne, dağlara arzettik; yüklenmekten çekindiler, ondan korktular. İnsana yükledik onu, gerçekten de insan, çok zâlim oldu, pek bilgisiz oldu» meâlindeki âyeti (XXXIII. 72) [7] ve Hâfız'ın, «Gökyüzü, emânet yükünü çekemedi; fal kur'asını bu deli-divânenin adına çektiler» meâlindeki,

*Âsman bâr-ı emânet netevânistkeşid
Kur'a-i fâl be nâm-ı men-i divâne zedend.*

beytini alıyor. Hammallığın, Tanrı emanetini hatırlamak v.s. gibi şartlarından bahsettikten sonra edeplerini şöyle sıralıyor :

Temizlik, yük altında Tanrıyı anmak, herkese bakmayıp kendi ayağına bakmak, gelmekte olduğunu halka haber vermek suretiyle kimseye çarpmamak, bir yoksulu, yâhut arık birini görürse onun da yükünü yüklenmek, dökmek için olmadıkça haram birşey taşımamak, bir ulu kişinin mezarı önünden geçerken tekbir getirmek, bir azize rastlayınca salavat vermek, arkadaşlarıyla kavga etmemek, kazancını dostlara vermek, ücret kaydında olmamak, para almak hususunda insâfı elden bırakmamak.

Bundan sonra gene hammallığın sırları, mertebeleri anlatılmakta (134. a - 135. b).

§ Amut ve gürz taşıyanlar.

Amudun Salih Peygamberle Hamza'dan kaldığını, gürzün aslının da amud olduğunu söylüyor. Her halde bu sınıf, ya askerî bir sınıftır, yahut amudla hünerler gösteren bir idmanlılar zümresidir (135. b - 136. a).

§ İple oynayanlar.

[7] Surla yazılmak için âyet yeri açık bırakılmış. Fakat hem sözün gelişi, hem Hâfız'ın beyti, yazılacak âyetin bu âyet olduğunda hiç bir şüphe bırakmıyor.

İp cambazları. «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî», bu sanatın, görünüşte oyundan ibaret olduğunu, fakat güce-kuvvete, aynı zamanda yürek pekliğine dayandığını söylüyor. Nuh'tan ve Ali'den kalmış. Nuh, gemideyken suyun ne kadar kaldığını anlamak için yelken ipine tırmanmış. Ali de Selâsil kal'asına iple çıkmış.

İp cambazlarının ipte yürürken ellerinde bir terazi bulunduğunu da gene bu kitaptan öğreniyoruz. İp, Sıratköprüsüne, muvazene-yi sağlayan terazi de Mîzan'a işaret. Gene ip sözünün arapça ve farsçası olan «habl» ve «resen» kelimelerinin harflerinin delâlet ettiği şeyler, uzun-uzadıya anlatılmada (136. a - 138. a).

§ Güç işler başaranlar.

Bunların tam akrobat olduklarını, yaptıkları işlerden anlıyoruz. Yapılan işler şunlar :

Bir insanı omzuna, boynuna alıp taşımak, koca bir taşı kırmak, elinde bir sopayı, düşürmeden tutmak ve gezinmek, kemik kırmak, taş atmak, değirmen taşını elle taşımak, bir fili kaldırıp taşımak, sıçrayıp hendekten atlamak v.s.

Bütün bunların, nelere delâlet ettiği, kimlerden kaldığı anlatılıyor (138. b - 141. b).

§ Meydanda oyun gösterenler.

Bunlar, üç sınıfa ayrılıyor: Tasla oynayanlar, kukla oynatanlar, hokkabazlar.

Molla Huseyn Vâ'iz, tasla oyunlar gösterenleri anlatırken diyor ki : «Bunlar, şaşılacak şeyler gösterirler. Bazı kimseler onların yaptıkları işler hünerdir derler, oyun değil. Tasla oyun göstermek kimden kaldı diye sorarlarsa, de ki: Feleğin dönüşünden kaldı. Felek, bir an ışıklı bir yıldız tasını gök renkli hırkasının altında gizler, bir başka yıldız tasını meydana çıkarır. Onun şaşılacak işleri çoktur. Ateşlerle dolu güneş tasını çıkarır, gümüş ay tasını gizler; derken gene meydana çıkarır. Hakîm Esfirüddin Ümânî [8], bu hususta bir kıt'a söyler ki bu iki beyit, o kıt'adandır :

[8] Esfirüddin Ümânî, XIII. yüzyılda yaşayan Hakîm Nasirüddin-i Tûsî'nin şâkirtlerindendir.

«Tasla oynıyan gökyüzünü seyret; sırtında elvan renkli bir elbise; bir döner, başımızın üstünden geçer-gider. Bu meydanda soluktan soluğa, insanoğullarından birini gizler, öbürünü meydana çıkarır.»

Bu oyunun dört işi var: Cübbe giymek; çarkurmak, yâni oynamak, dönmek, sunu-bunu gizlemek, tekrar meydana çıkarmak.

Bu hünerleri gösterenlere bir cübbe ve bir tas gerek. Açıkça bir hokkabazlık olduğu anlaşılan bu oyunda cübbenin, tasın, ayrı-ayrı harflerinin anlamları anlatılıyor (142. a - 143. a).

§ Kuklacılar.

Molla Huseyn Vâiz, bu bölüme girerken, birini gördüm diyor; başına bir çadır çekmiş. Ergin bir adam gibi konuşuyor, sorular soruyor, başka bir sesle sorulara cevaplar veriyor, derken bir kız gibi konuşuyor, konuşanları birbirleriyle kavgaya tutuşturuyor, derken barıştırıyor. Olgun bir adam beni gördü de bu oyun değil dedi, gerçek birlik mertebelerinden ef'âl birliği bu. Aynı zamanda Hay-yâm'ın, «Mecâzî olarak değil, gerçekten biz kuklalarız, felek de kuklacı. Varlık sahnesine geldik, iki-üç gün oynadık, gene birer-birer yokluk sandığına girdik» meâlindeki rubâisini alıyor [9].

Kuklacılara bir sandık, bir de çadır gerektiğini bildiriyor (143. a - 144. b).

§ Hokka-bazlar.

Aşağı-yukarı bu sınıf da ilk iki sınıf gibi oyunlar yapmada, hünerler göstermede (145. a).

§ Ehl-i Kabza.

Bu bölümde mala, bel, kılıç, kalkan, gürz, yay, tokmak, satır, balta, bıçak, orak gibi elle tutulan şeylerle iş görenlerden bahsediyor ve bu zümre yirmiiç sınıfa ayrılıyor.

[9] Abdülbâki Gölpınarlı: Rubâiler, Silsilat-al Tartıf, İbni Sînâ'nın Temcîd'i ve tercemesi; İst. Remzi Kitabevi - 1953, metin, s. 65; tercemesi, s. 114. Rubâî: 285. Molla Huseyn Vâiz'in yazdığı şekille bizdeki arasında pek az bir fark var.

Kılıç, kalkan, gürz, yay şipâhlere mahsus. Tokmak döşemecilerin, bıçak, satır, nacak ve balta silâh taşıyanlara ve kasaplara ait. Kepçe helvacıların, külünk kuyucuların, şiş kebabçıların... âleti.

Bu bölümde kılıcın üstünlüğünden, tokmaktan, çadırdan, süpürge den bahsediliyor. Her bahiste, bahsettiği şeylerin edepleri, şartları, harflerinin delâlet ettiği şeyler, kimlerden kaldığı, alelûsül bildiriliyor ve bu bölüm bitmeden kitap bitiyor (145. a - 166 b).

Bu kitap, Safavîlerin Fütüvvete ve Fütüvvet ehline büyük bir önem verdiklerini ve bilhassa meddah, gazâ-han, saka, kıssa-han, efsâne-gû gibi propagandacı sınıflarla gücü-kuvveti sağlıyan spora ve sportmen zümrelere pek büyük bir rağbet gösterdiklerini bildirmiş oluyor.

* * *

Bursa Müzesi Kütüphanesinde, Muhammed Radavî'nin «Miftâh-al Dakaayık fî Beyân-al Futuvvatî va-l Hakaayık» adlı Fütüvvet-Nâmesinin bir nüshası, E. 54 No. da kayıtlı. Pek bilgisiz biri tarafından kopya edilmiş olmakla beraber ketebesini, Raif Yelkenci'ye ait nüshanın ketebesinin —yanlışlar müstesna— aynı :

«Faraga min tesvîdihî müellifihil abd-al müftakıru ilâllah-al ganiyy-al kaviyy al-Seyyid Muhammed ibn-al Seyyid Aliyyüddîn (Alâüddîn)-al Huseyn (Huseyniyy)-al Radavî-al Kadıyy-al Şâfiî bi Burûsat-al mahrûsa (fî) avâli şehri Safer hutime bil hayri va-l zafer min şuhûrı seneti ihdâ ve selâsine ve tis'amie...» [10].

Anlaşıyor ki bu nüshayı kopya eden, ihtimâl müellifin elyazması nüshadan, yanlışlara bakılırsa da gerçeğe yakın bir ihtimâlle müellif nüshasından kopya edilmiş nüshalardan birinden kopya etmiştir.

Aynı Fütüvvet-Nâme, Bursa Kütüphanesinde, Ulu Cami kitapları arasında 1533 No. da kayıtlı mecmuada da var; fakat bu ke-tebe yok (1. b - 43. b). Aynı mecmuanın 48. a - 130. a yapraklarında gene aynı Fütüvvet-Nâme'nin arapçası var; 1133 Rebîulâhırının onuncu günü (1701) kopya edilmiş. Gene Bursa Kütüphanesinde Genel Kitaplar arasında 665 No. da kayıtlı ve Radıyy ibni Hasen tarafından 1076 da (1665) kopya edilmiş arapça bir nüsha daha var.

* * *

[10] «İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları» adlı makalemizin 25. sahifesinin 3 - 7 satırlarındaki ketebeye karşılaştırınız.

Fütüvvet-Nâmeler, daha ziyade fütüvvet geleneklerine ve erkâna önem vermişlerdir. Esnafa, sanat ve hırfet erbâbının âdetlerine, usta-çırak münasebetlerine, usta oluş şartlarına, hâsılı sosyal-ekonomik cihete, hemen hiç dokunmamışlardır desek yeri vardır.

Bu hususta en etraflı Fütüvvet-Nâme olan Radavî'nin Fütüvvet-Nâmesi'nde berberler, peykler, müezzinler, sancak-dârlar, tabipler, ahîler, şeyhler, seyisler ve mekârîler, gene şeyhler, müfessirler, silâhşorlar, gaziler, yapıcılar, kasaplar, palan dikiciler, riyâzat ehli gibi bir kısmı sanat, bir kısmı bilgi, hattâ riyâzat çekenler gibi bir kısmı bir yol-âdet ehli olanlar, ancak gelenek arasında ve pîrleri dolayısıyla anılır (Millet, Ali Emîrî, Şer'îye, 899, 16. a - 18. a). Mekikçiler, ekmeçiler, bakkallar, aşçılar, sakalar, dellâkler, hamamcılar, natırlar, tabaklar, terziler, çullahlar, takke dikenler, kürkçüler, keçeciler, hâfızlar, muarrifler, yazıcılar, sahhaflar, şâirler, hoş-honlar, demirciler, çilingirler, kazancılar, iğneciler, nalbantlar, kuyumcular, altıncılar, helvacılar, attarlar, kazzazlar, tâcirler, paşmakçılar, çizmeciler, sarraçlar, penbe-dûzlar (pamuklu dikenler), kılıççılar, bıçakçılar, hayme-dûzlar (çadır dikenler), ferrâşlar, meş'ale-darlar, kalkancılar, balıkçılar, cerrahlar, dülgerler, taşçılar, okçular, ok atanlar, yaycılar, boyacılar, kirişçiler, çanakçılar, çiftçiler, bahçıvanlar, hurda-füruşlar (ufak-tefek satanlar), çobanlar, simitçiler, kadılar gibi iş, sanat ve hırfet erbâbı da gene gelenek arasında, birisi, birisinin belini bağladığı anlatılırken «filan sanat ehlinin silsilesi ona çıkar» diye anlatılır (18. a - 21. b). Bunlar arasında «muarrif, hoş-hon, ferrâş» ve «meş'ale-dar», bugün bilinmiyebilir. Onun için bunları kısaca anlatalım :

Kalkandelenli Fakıyrî, muarrifi şöyle anlatıyor :

*Muarrifler nedür devr içre dâim
Gehî mahfil-nişîn ü gâh ka'im*

*Hudâyla Rasûl'ü yâd ederler
Am gûş edeni dil-şâd ederler*

*Salâtini gehî ta'rîf iderler
Şerîf ismin anub ta'rîf iderler (İst. Üniv. 7. a)*

Bu beyitlerden anlaşılıyor ki muarrifler, gâh bir yerde, belki de câmi mahfillerinde, gâh sokaklarda, törenlerde Tanrıyı, Peygam-

ber'i, padişahları öven kişilerdir. Fakat bu kadarlık bir târifi yeter bulursak aldanırız.

Sipehsâlâr, «Risâle» sinde, bunun resmî bir hizmet olduğunu bildirmiş oluyor. Mevlânâ'nın (ölm. 1273) cenazesi musallâya konunca muarrif, namaz kıldırması için Şeyh Sadreddîn Konevî'yi (ölm. 1274) çağırıyor :

— Şeyhlerin pâdişâhı, buyurunuz.

Ekmeleddin Tabib, muarrife, muarrif diyor, edebe riâyet et; şeyhlerin padişahı ancak Mevlânâ'dır (Ahmed Avni Konuk terc. Manâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî; İst. 1331, s. 112). İbni Batûta, Anadolu'da, câmilerde, padişahı ve şehzâdeleri öven muarriflerin bulunduğunu haber verdiği gibi tezkirelerden de, câmilerde muarriflerin mevcûdiyetini, hattâ tertîb edilmiş târiflerin bile bulunduğunu öğreniyoruz (M. Fuat Köprülü: Meddahlar, s. 1; not. 8).

Fakiyrî, «Hoş-hon» ları da şöyle anlatır :

*Bilir misin nedir mahfilde hoş-hon
Okuya dâimâ ebyât-ı mevzum*

*Sıfâhân u Irâk'ı devrider ger
Olur Uşşak-ı bî diller Muhayyer*

*Nevâdan Râst seyreyler Dügâhn
Hicâz içinde kalur Pençgâhn (7. a)*

Esâsen terkîbinin anlamı, güzel okuyandır. Târiften de anlaşılıyor ki hoş-honlar, hânendelerdir.

Ezraf zümreleri içinde, iki kere «peykler» geçiyor. Peyk, çavuş, haberci, haber çavuşu anlamına gelir. Fakat ayrıca bir de, birisinin sırtından geçinen, dalkavuk anlamına gelen «peyk» vardır. Fakiyrî :

*Bilir misin nedir ey dil peykler
Yürürler suçrayub nâte geyikler*

*Urur dâim şehirden şehre lengi
Götünde asılab bir-iki zengi*

*Okuyup bir-iki yanlış gazeller
Gezüb bâzârı cerrider güzeller*

beyitleriyle bu tâîfeyi anlatıyor (13. a). Her halde haber çavuşlarından başka şehirden şehre gezen, şiirler, gazeller okuyan, böylece geçinen ve yukardaki üçüncü beyte göre de mahbub-dost tanınan bir zümre de var.

Ferrâş zümresini, «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» den öğreniyoruz. Bunlar, yeri sulayıp süpüren, çadırı kurup içini döşeyen, kandil, meş'ale ve mum yakan, bunları düzeltmiye memur bulunan bir sınıftır (153. b). Meş'ale-darlar da her halde çadırlarda, törenlerde meş'ale yakan, bunları düzeltmiye memur olanlardır ki «Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» de bu hizmet, ferrâşlara aittir.

* * *

Seyyid Huseyn'in «Fütüvvet-Nâme» sinden sonra en önemli ve hemen-hemen son büyük «Fütüvvet-Nâme» olan Radavî'nin «Miftâh-al Dakaayık fî Beyân-al Futuvvati va-l Hakaayık» ını da yayınlamak niyetinde bulunduğumuz cihetle bu kitap hakkında burda daha fazla söz söylemiyeceğiz.

* * *

Ankara Kütüphanesinde, Seyyid Huseyn'in «Fütüvvet-Nâme» sini ihtiva eden ve 0.355/1.03 No. da kayıtlı bulunan mecmuada, Fütüvveti ilgilendiren iki tane de fetvâ var. Bunları da yazıyoruz:

«Bu mes'ele beyânında Eimme-i Hanefiyyeden cevâb bu vechile:

Bir hırfetin şeyhi olan Zeyd, hırfetinden Amr'a kuşak kuşatıkda âhar hırfetin şeyhi dahlidüb ben kuşadırın dimeğe kaadir olur mu? El-Cevâb: Allahu a'lem sultan tarafından me'mûr değil ise kaadir olamaz.

Al-fakıyr (bir kelime okunamadı
al-müderri bi medreseti
Halil Bey
afâ anhu» (57. b)

«Bu mes'ele beyânında Eimme-i Hanefiyyeden cevâb bu vechile:

Şer'-i şerife muvâfık âyet ile ve hadîs ile zâhir olmuş peygamberün san'atlarına inanmayub âyete ve hadîse inkâr idüb ve fetvâya tahfîf idüb ve şer'a kaail olmayub inâd iden tâîfeye şer'an ne lâzım gelür? Cevâb virüb müsâb olasız. Al-Cevab

Bilâ tereddüdün kâfir olur.» (58. a).

Muahhar ve küçük Fütüvvet-Nâmelerin birçoğunda Hacı Bektaş-ı Velî'nin, hattâ Balım Sultân'ın adları anılmadadır. Bunların çoğu, sorulu-cevaplı yazılmıştır (Meselâ Millet K. Ali Emîrî, 1009. Mecmua. Bu mecmuada biri Radavî'nin kısaltılmış Fütüvvet-Nâmesi olmak üzere üç tane Fütüvvet-Nâme vardır. H. Bektaş'ın adı, son Fütüvvet-Nâme'de geçer: 64. a - b).

* * *

Esnaf zümrelerine ait küçük Fütüvvet-Nâmeler de var ve bunlar da sorulu-cevaplı yazılmıştır. Fakat bütün bu Fütüvvet-Nâmeler, Radavî'nin Fütüvvet-Nâme'sinden ayrılmış bölümler gibidir; hepsinin de kaynağı odur. Meselâ, Millet K.'nin Şer'îye kitapları arasında 810 No. da kayıtlı ve «Sakaların yolun, erkânın beyân ider. Dergâh-ı Âlî-i Yeniçeriyân» başlığını taşıyan ve (74. a) da «Sâhib(i) ellinci bölük kalfa 1221» temellük kaydını ihtivâ eden 1206 da yazılmış yetmişiki yapraklık, küçük kıt'adaki Fütüvvet-Nâme'de, aynen Radavî'de olduğu gibi esnaf zümreleri ve pîrleri anılmada, sonra sakalığın kimden kaldığı, tulumun, kayışın, v.s.nin anlamları, zâhirleri, bâtinleri üzerinde durulmada ve risâlede yer-yer Hacı Bektaş'ın adı geçmededir. Gene aynı Kütüphanenin aynı kısmında 898 No. da kayıtlı mecmuadaki Fütüvvet-Nâme, tüfekçilere ait. Bu Fütüvvet-Nâme'den anlıyoruz ki tüfekçiler, Ahmed-i Zencî-yi(?) kendilerine pîr tanımışlar. Tüfek kundağını yapmak Habîb-i Neccar'dan kalmış. Barut veznesini Cemşid icâd etmiş. Çengeli Cömerd Kassâb yapmış. Tüfek çakmağı Mûsâ Peygamberden, barut yapmak Abû-Müslim'den kalmış. Aynı mecmuadaki sakalara ait Fütüvvet-Nâme'de de hep geleneğe ait bilgiler var. Millet K.'inde Ali Emîrî kitapları arasında, yukarda andığımız 1009 No. da kayıtlı mecmuada, Radavî'ye ait Fütüvvet-Nâme'nin sonlarında, aşçılara ait bir bölüm var. Sorulu-cevaplı olan bu bölümde, kazanın üstünde nûr-ı Muhammed, altında ateş, içinde ni'met-i Halîl, dışında berekât-ı İbrâhîm olduğu, kara-kazan'ın da [11] ocağın ihtiyarı, onun ihtiyarının da aşçibaşı bulunduğu, kazanın erkeğinin yemek,

[11] «Kara-kazan», Hacı Bektaş tekkesindeki büyük kazandır ki şimdi Ankara'da Etnoğrafya Müzesindedir. Mogollar tarafından armağan edildiği rivâyet edilir ve iki yanındaki iki kazanın altındaki ateşle kaynadığı, altına ateş konmadığı için ateşsiz, kudretten yandığına inanılırdı. Aynı zamanda Yeniçeri ocağının büyük kazanına da «Kara - kazan» denirdi. Burda, bu ikincisi kastedilmiştir.

dişisinin tuz olduğu v.s. yazılı. Hâsılı bu küçük Fütüvvet-Nâmeler, pekaz farklarla Radavî'den alınmış bölümlerden başka birşey değil.

* * *

«İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları» adlı makalemizi yayınladıktan sonra İstanbul'un eski Maârif Müdürü sayın Hayrullah Örs, eski külhan-beylerinin de fütüvvet teşkilâtına bağlı bir zümre olduğunu bildirdi ve Ebüzziyâ Tefrik'in (ölm.1913), «Yeni Osmanlılar Tarihi» adlı tefrikasında buna dâir etraflıca bilgi bulunduğunu söyledi.

Tasvîr-i Efkâr gazetesindeki bu tefrikanın, külhan-beylerine âit kısmı, 9 Kânunuevvel 1910 dan 27 Kânunuevvel 1910 a kadar çıkan nüshalardadır. Ebüzziyâ, bu bilgiyi, Rodos hapishanesindeyken Külhan-bey Sâmî adlı birisinden alıyor. Ebüzziyâ'nın verdiği bilginin özeti şu :

Külhan-bey olmak isteyen kişinin anasının, babasının olmaması şarttır. Erkek, yahut kız kardeşi olabilir. Fakat kimsesi olmayanlar, daha gözdedir.

Külhan-beylerin mahfil ve zaviyeleri, hamam külhanlarıdır. Birinci dereceyi Gedikpaşa hamamının külhanı almış. Bu külhanın külhancı babası, külhancıların şeyhi mesabesinde. Bundan sonra sırasıyla Mahmutpaşa, Bayazıt, İbrahimpaşa, Ayasofya, Çinili ve Haseki hamamlarının külhanları geliyor. Külhanda on kişiye bir deste-başı tayin ediliyor. Deste-başların âmiri olarak da bir koca deste-başı bulunuyor. Deste-başların birer, koca deste-başının iki postu var.

Külhan-bey olmak isteyen, daha doğrusu kimsesizlikten, yersizlikten-yurtsuzluktan bıkip usanarak kendisine bir sığınak bulmak isteyen çocuğun, yahut gencin elbisesi soyuluyor. Kendisine eski-püskü bir gömlekle bir pantolon veriliyor. Soyulan elbise, deste-başıya ait; o satıyor ve parasını o alıyor. Külhan-bey olacak kimse, kendisine verilen torbaya istenen miktarda pirinç, un, yağ, niğasta ve şeker toplamak zorundadır. Fakat bunları parayla değil, zorla, yüzsüzlükle, asılarak tophyacaktır. Aynı zamanda bu iş, o çocuğu, o genci bir sınavıştır da. İstenen şeyler külhana getirilince pillâv ve helva pişiriliyor. Külhanın demirbaş lengerlerine kotarılıyor. Her gece, yemeğini ayrı yinen külhancı baba, yâni koca deste-başı da o gece sofraya oturuyor. Ancak külhan-bey namzedi, bir

elinde testi, öbür elinde bardak, ayakta duruyor, yemek yenirken istiyene su veriyor. Yemeğin sonunda külhancı baba, bir lokma ekmeği tuza banıp sağ elinin baş, şehadet ve orta parmağıyla tutuyor. Herkes de onun gibi yapıyor. Külhancı baba, bu vaziyette sunu okuyor :

*Bu ocağın adı gerçek külhandır
Yersizlere, yurtsuzlara mekândır*

*Nice erler yetişmiştir külhandan
Kim bilir kim bugün nerde pinhandır*

*Ana-baba bucağına sığmayan
Yavrucaklar bu ocakta mihmandır*

*Pirimizdir bizim koca Lây-hâr [12]
Hak budur kim eşi gelmez sultandır*

*Hû çekelim Lây-hâr'in rûhuna (demine olsa gerek)
Onun için bây u gedâ yeksandır*

Babayla beraber herkes «Hû» diyor ve lokmayı ağızlarına atıp yiyorlar. Bundan sonra kardeşlik töreni başlıyor. Kardeş olacak ço-

[12] Kulhani-i Lây-hâr, rivâyete göre meşhur Hakîm Senâf'nin çağdaşı ve Gaznin meyhânelerini dolayıp şarap tortusu toplıyan, yatıp kalktığı külhana getirip içen bir meczuptur. Bir gün Senâf, yazdığı bir kasideyi padişaha sunmak için Lây-hâr'ın külhancının önünden geçerken içerden Lây-hâr'ın sesini duyuyor. Lây-hâr, sâkisine, sun, zavallı padişahın körlüğüne içelim diyor. Sâkisi, padişah, adalet sâhibi bir zat; bu sözün yanlış deyince hayır diyor Lây-hâr, yanlış değil. Daha Gaznin'i düzene sokmamış, bu kış-kıyâmette başka bir şehri zaptetme sevdasına düşmüş. Onu alırsa bir başkasını almak ister. Bu sözleri duyan Senâf duramıyor. Bu sırada Lây-hâr, gel, sun diyor, şu Senâf'ığın körlüğüne içelim. Sâki, kırma onu diyor; zarif bir adam, herkesin makbulü. Lây-hâr, yanılma diyor; pek ahmak bir adamcağız o; hergün bir alay laf düzer-kosar, tamandan padişahın önünde el-penge divan durup okur. Düşünmez ki yarın, ne getirdin diye sorarlarsa ne cevap verecek. Böyle adama ahmak demezler de kime derler? Bu sözler, Senâf'ı uyarıyor ve o günden itibaren tasavvuf yoluna giriyor (Devletşah, Bombay - 1305 h., s. 47). Doğruluğu bir hayli şüpheli olan bu rivâyeti Nâbî, başka bir tarzda hikâye etmiştir (Divan, İst. - 1292 h., Hikâyet-i Mesnevi-i Hakîm Senâf, s. 27-30). Nâilî'nin,

Tarîk-ı fâkâda hem-kefş olup Senâf'ye

Cenâb-ı Külhani-i Lây-hâr'adek gideriz

beyti de pek meşhurdur.

cukları, yan-yana ortaya alıyorlar. Anadan doğma soyuyorlar. Külhancı baba, büyük bir gömlek getiriyor. Bu gömleğe «Lây-hâr kefeni» deniyor. Gömleğin iki yakası var. Çocuklara giydirilince iki yakadan iki baş çıkıyor, fakat sağdaki, gömleğin sağ kolunu, soldaki sol kolunu giyiyor. Sağdakinin sol koluyla soldakinin sağ kolunu, gömleğin içinde kalıyor. Sağ tarafa dâimâ kıdemli çocuk, yahut genç, sola da yeni külhan-bey olan alınıyor.

Külhancı, ocağın ağzına yönelmiş bir vaziyette, iki dizinin üstüne oturuyor ve Ey Lây-hâr'ın evlâtları diyor; burası baba yurdu. Burda senin-benim yoktur. Burda herkes kardeştir. Bir anadan doğanlar, bir babadan olanlar, birbirlerini boğazlarlar. Lây-hâr'ın evlâtları, birbirlerini bir vücut bilirler. Kardeşlerine birisi, bir iğne batırса acısını kendi vücutlarında duyarlar. Bu kefeneye sağlığında girenler, ölüncüye kadar birbirlerini ayrı görmezler. Bu, ikilikte birliktir. Bu senin sağ elindir, sen de bunun sol elisin. Vücudunuz birdir, başlarınız iki. Biriniz sağımızı, biriniz solunuzu görürsünüz. Ömrünüzün sonuna kadar birbirinizi görür-gözetirsiniz. Her gün kazancınızı buraya getirirsiniz. Burda, bu senindir, bu benimdir yoktur. Az çoğu artırır, çok hepimizi besler, hepimizi doyurur.

Tören bittikten sonra çocuklar, tahta kavatalara ayrılmış olan pilâv ve helvalarını yiyorlar.

Külhan-beyleri, sabahları külhandan çıkıp giderler; asılarak, aşırarak, bir iş görerek ne elde ederlerse akşamleyin külhana götürürler. En geç kalan da gelince külhanın kapısı kapanır. Külhancı, sofrayı kurar. Beyler, hep beraber oturup yemeklerini yerler. Ondan sonra oyun oynanır, zar atma talimi yapılır, bağlama çalınır. Uyku vaktinedek böylece vakit geçirilir. Sonra yatılır. Külhancı, yeni biri gelip de tören yapılacağı vakit, herkesle beraber sofraya oturur. Külhan-beylerin, dervişler gibi, aralarında ayrı terimleri de var.

* * *

Görülüyor ki birini pîr tanımak, birisini kardeş edinmek, birlik, müşterek yaşayış ve müşterek yemek gibi şeyler, tamâmiyle fütüvvet ehlinin usûl ve âdâbına uygun. Fakat fütüvvet ehlindeki mutlaka bir sanat, bir hırfet sâhibi olmak, elinin emeğiyle geçinmek, haramdan kaçınmak esası, ilk bakışta bunlarda yok gibi görünüyor. Fakat gene makaleden anlıyoruz ki vaktiyle çöpgüler yokken mahallelerin çöplerini toplamak, sokakları süpürmek işini kül-

han-beyler görürmüş. Yağmur yağdığı zaman mahalleleri, cadde-leri de külhan-beyler süpürür, çamuru kürelermiş. Buna karşılık aldıkları bahşış ortaya konurmuş. Aynı zamanda külhan-beyler, hastalara yardımda bulunurlar, hammallara, yüklerini indirme ve yüklemeye yardım ederlermiş.

«Cihan Ser-Askeri» diye anılan Rıza Paşa [13], İstanbul'da, tu-tarı altıyüz-yediyüz kişiyi bulan külhan-beyleri askere almış, bu su-retle de bu sınıf ortadan kalkmış. Başka şehirlerde de külhan-bey-ler var mıydı? Makalede böyle bir kayıt yok.

Külhan-beyliği kalkmakla beraber ad unutulmamıştır. Külhan-da yatmayan, bir iş-güç sâhibi olan, fakat apaş bir ruha sâhip bulu-nan kimselere «külhan-beyi» denegelmıştır. Eski külhan-beylerin, yâni külhanlarda yatıp kalkmak âdeti kaldırıldıktan ve bu teşekkül târihe mal olduktan sonraki apaşların hakkında duyduğumuz bir-çok şeyler var.

Külhan-beyi, mahallesindeki dul kadınların, kızların, delikanlı-ların koruyucusudur. Yoksula, düşküne yardımcıdır. Mahallesinde-ki bir yoksula, bir gence, bir kıza veya kadına kem bakanın can düşmanıdır. Mahallesinde bulunanların hiçbirine kötülük etmez. Nefsine uyup da bir kötülük edecekse mahallesinden sonraki ma-hallede yedi ev sayar. Ondan sonraki evlerde bulunanlara kötülük eder. Bütün bunların, külhanlar kapanmadan önceki, külhan-beyle-rinden kaldığında ve o geleneğin, böylece sürüp gittiğinde şüphe yoktur. Hâsılı tam fütüvvet ehli olmamakla beraber yersiz-yurtsuz kalıp bilhassa kıştan, soğuktan korunmak için külhanlara düşen-ler de bu yaygın tesirden kurtulamamışlar, onlar da kendilerine bi-rini pîr tanımışlar, hem de bu pîri pek güzel seçmişler, aralarında bir âyin-erkân ve âdâp meydana gelmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin, yankesicileri, kasahırsızı dediği sınıf, zıbık-çıları, gidileri, hîzân-ı dilberân dediği cinsî sapıkların pasiflerini, dilenci şeyhlerini bile, bâzılarını pîrsiz, bâzılarının tanıdığı pîri, «hâşâ, sümme hâşâ» diye inkâr etmekle beraber esnaf zümreleri

[13] Hasan Rıza Paşa, 1809 da doğmuş, Mâbeyne alınmış, Abdülme-cid'in zamanında Mâbeyn Müşürü, sonra Hâssa Müşürü olmuş, vâililiklerde bu-lunmuş, birkaç kere Ser-Asker olmuş, nezâretlere geçmiş, 1877 de ölmüştür. Sultan Mahmut türbesi avlusunda gömülüdür (Mehmet Süreyya: Sicill-i Os-mânî; c. II, s. 399 - 400).

arasında anması da gösteriyor ki iyi-kötü, bir işle uğraşanlar, doğru-yalan, birini kendilerine pîr sayıyorlar (İkdam basımı, c. I, İst. 1314, s. 518-519, 529) ve şüphe yok ki bu bakımdan bütün bu zümrelerde bir usûl ve âdâp, bir disiplin de meydana geliyor.

Sözümüze şimdilik son verirken Lây-hâr'ın gömleğiyle Gâdîru Humm'da Muhammed'in Alî'yi gömleğinin içine alması ve ikisinin, bir gömlekten baş göstermeleri geleneği arasındaki benzerliğe değil, ayniyete de bir işarette bulunalım.